

АЗДОБЫ — ДАСПАДОБЫ

Жанчыны заўсёды звярталі на свой знешні выгляд асабліваю ўвагу. Строі, сукенкі, кашулі, абутак... Нават такая дробязь як аздабленне для валасоў з'яўлялася вырашальнай для ўсіх жанчын, не зважаючы ні на ўзрост, ні на сацыяльнае становішча. А ці не зазірнуць нам у далёкія часы эпохі ранняга Сярэднявечча? З тым, каб даведацца, якія ўпрыгожванні насілі жанчыны нашай зямлі.

ТРЫ А: АБЯРЭГ, АЗДАБЛЕННЕ, АЗНАЧЭННЕ

Спачатку гэта былі іклы і косткі татэмных істот, пазванкі рыб і нават маленькія прасвідраваныя каменьчыкі. Іх нанізвалі на сухажыллі жывёл і сцябліны раслін, нашывалі на адзенне або пускалі на каралі. Пазней былі вынайздзены метал і шкло, і тады асноўнай часткай аздаблення жаночых строяў сталі яны, матэрыялы прагрэсу. Але якія часы ні вазьмі, упрыгожванні былі ахоўным сродкам чалавека, яго абярэгам, і таму ў першую чаргу, канечне ж, адлюстроўвалі міфалагічныя ўяўленні. З цягам часу абярэгі сталі выконваць і эстэтычную функцыю і нават пачалі вызначаць прыналежнасць да таго ці іншага этнасу. Упрыгожванні ў большасці сваёй рабіліся мясцовымі майстрамі, а таму дэманстравалі традыцыйныя вераванні і густы пэўных этнічных суполак.

Ішоў час. Некаторымі з такіх прадметаў пачалі абменьвацца. На тэрыторыі Беларусі археолагі знаходзяць шклянныя пацеркі і некаторыя віды фібул — засцежак для адзення, якія паходзяць з іншых краёў. Такія знаходкі адносяцца яшчэ да часоў ранняга жалезнага веку.

Гісторыю нацыянальных строяў без аздоб уявіць немагчыма. Яны характэрны для ўсіх эпох, асабліва гэта датычыць жаночых строяў. Самыя цікавыя, багатыя і разнастайныя ўпрыгожванні на нашых землях насілі ў часы Полацкага і Тураўскага княстваў, у канцы I — пачатку II тысячагоддзя. Сучасным жанчынам ёсць чаму пазаздросціць і ёсць што пераняць.

У гэты час тэрыторыя сучаснай Беларусі была ўключана ў шырокія гандлёвыя сувязі. Актыўна функцыяніравалі шляхі Прыпяцка-Бугскі і «з варагаў у грэкі». У гарадах будаваліся храмы, пры якіх існавалі школы і вяліся летапісы. Вывучалі ў гэтых школах не толькі царкоўнаславянскую, але і грэчаскую, лацінскую мовы. У асяроддзі знаці зараджалася свецкая культура і этыкет. І строі, а таксама ўпрыгожванні былі вонкавым паказчыкам сацыяльнага становішча. Як і ў іншыя часы, аздобы, якія мелі магічны сэнс, насілі штодня, некаторыя — на святы і падчас урачыстасцей. Рэчы строга дзяліліся на аздобы сялянскія, гараджанскія і жанчыны княска-баярскага кола. Упрыгожванні вясковых кабет, самай шматлікай тагачаснай сацыяльнай групы, выконвалі ролю этнічнага маркера і сведчылі пра рэгіянальныя асаблівасці культуры. У першую чаргу гэта датычыць галаўных убораў.

ВЯНОК, ЧАПЕЦ І СКРОНЕВЫЯ КОЛЬЦЫ

Дзявочыя і для замужніх жанчын — так падзяляліся тагачасныя галаўныя ўборы. Дзяўчаты насілі вяночкі з тканін, шаўковай тасьмы, скураных раменьчыкаў, металічных спіралек, нацягнутых на лыка. Жаночымі ўборамі лічыліся рознага тыпу чапцы, у тым ліку з шаўковых тканін, лямцу, скуры, а таксама ручніковыя ўборы. У халоднае надвор'е дзяўчаты і жанчыны насілі цёплыя хусткі і шапкі, вязаныя і футравыя. Галаўныя ўборы, асабліва святочныя, як правіла, дапаўнялі скроневыя кольцы. Кольцы гэтыя або пры-

шываліся, або на стужках ці раменьчыках прымацоўваліся да вяночкаў, шапачак, чапцоў над скронямі. Часам такія ўпрыгожванні красуні насілі і як завушніцы, а некаторыя нават упляталі іх у валасы.

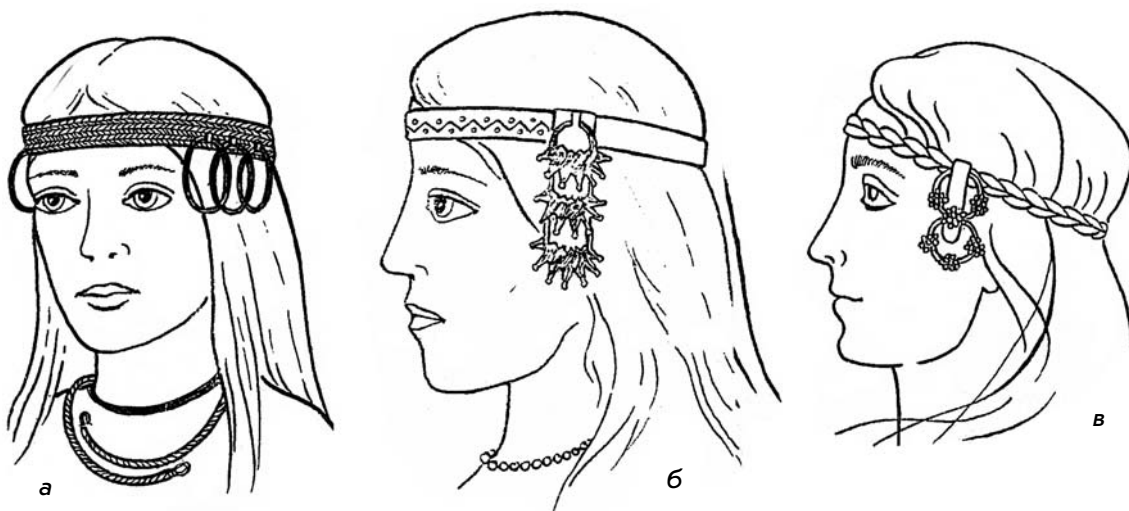
Скроневыя кольцы, увогуле, маюць вялікую разнастайнасць, але некаторыя з іх усё ж характэрны толькі для пэўных рэгіёнаў. На землях крывічоў, напрыклад, насілі дротавыя кольцы, падобныя да бранзалетаў. У дрыгавічоў яны падобны да пярсцёнкаў з нанізанымі на іх металічнымі зярнёнымі пацеркамі. На тэрыторыі Заходняга Палесся і часткова Панямоння скроневыя кольцы таксама выглядаюць як пярсцёнкі, толькі патоўшчаныя і з S-падобнымі завіткамі, а ў Пасожжы — сяміпрамянёвыя. Тонкія дротавыя пярсцёнкападобныя кольцы былі агульнымі для ўсёй тэрыторыі Беларусі. Часам на такія кольцы нанізваў шкляныя ці сердалікавыя пацеркі, сустракаліся нават пацеркі з костачак слівы і вішні або з пазванкоў рыбы. У якасці скроневых упрыгожванняў выкарыстоўвалі падвескі або старыя манеты, у якіх рабілі адтулінку, каб прапусціць у яе нітку для падвешвання. У сялянскіх скроневых аздобы былі ў асноўным з бронзы або білону, нізкапробнага срэбра, але даволі часта і з чыстага срэбра.

На кожнай скроні насілі ад аднаго да трох кольцаў, а часам здаралася, што і больш. Сустракаліся выпадкі, калі на адной скроні былі кольцы аднаго тыпу, а на другой —

іншага. Зафіксаваны строі, дзе налічвалася дванаццаць скроневых бранзалетападобных кольцаў. Яны былі ўплецены ў валасы.

Шмат дзе ў Беларусі ў тых часы былі моднымі шапачкі і вяночкі, абшытыя металічнымі пласцінкамі або спіральнымі пранізкамі — ад аднаго да чатырох і болей разоў. Пласцінкі рабілі рознай формы і ўпрыгожвалі разнастайным арнамантам. Некаторыя з іх аздабляліся пазалотай. Такія галаўныя ўборы насілі ў вярхоўях Віліі, у Крупскім і Бярэзінскім раёнах Мінскай вобласці, Воранаўскім, Шчучынскім і Навагрудскім раёнах Гродзеншчыны. У некаторых вёсках галаўныя ўборы багата расшывалі залатымі і срэбнымі ніцямі, прывезенымі з Візантыі ці Іспаніі.

На поўначы Беларусі многія сялянкі насілі вяночкі з бронзавых спіральных пранізак у тры-шэсць разоў, часам ў спалучэнні з пласцінкамі. Спіралькі і пласцінкі нанізваў або на лыкавыя жгуты, або на скураныя тонкія раменьчыкі. Да такіх вяночкаў над патыліцай прымацоўваліся ланцужкі, якія заканчваліся званочкамі або падвескамі ў форме трапецыі. У Цэнтральнай Беларусі таксама насілі бронзавыя і срэбныя пласціначныя вяночкі. Яны мелі выгляд стужкі, шырынёй 0,5—2 см і таўшчынёй 0,1 см. Было два варыянты — або на канцах рабіліся адтуліны для матузка, або канцы гэтых загіналіся трубачкамі, скрозь якія прапускаўся раменьчык для злучэння.

Упрыгожванні: а — крывічанкі, б — радзімічанкі, в — дрыгавічанкі. XI стагоддзе.

Галаўныя ўборы сялянск: а — вяночак, б — чапец, в — ручніковы ўбор. X—XI стагоддзі.

МОДА НА КОЛТЫ І РАСНЫ

Скроневымі ўпрыгожваннямі гараджанак лічыліся колты — вырабы з дзвюх пласцін у выглядзе круга ці зоркі. Унутр іх укладалася тканіна, змочаная пахучым алеем. У Мінску быў знойдзены сярэбраны колт з цёмнымі выявамі птушак, абкружаны ажурным карункам. Другі мінскі колт зроблены з алавяніста-свінцовага сплаву і мае на вонкавым баку несапраўдны зярнёны ўзор і па кромцы пласціны пустацельны шарыкі. Гарадскія скроневыя ўборы былі невялікія дротавыя кольца з нанізанымі на іх трыма полымі металічнымі пацеркамі. Моднымі лічыліся шкляныя скроневыя кольца, дыяметрам 2,5—5 см.

У княска-баярскім асяродку скроневыя ўпрыгожванні, як і ўсе іншыя, былі з золата і высокакаснага срэбра, часта з пазалотай. Апроч таго, яны аздабляліся выемчатай эмаллю, чэрню, зерню, сканню. Абавязковым элементам параднага ўбору знатнай жанчыны былі два колты і некалькі трохпацеркавых кольцаў або раснаў. Расны — гэта ўпрыгожванні, складзеныя з медальёныкаў і ланцужкоў, якія спускаліся з абодвух бакоў да плячэй. У склад скарбу, знойдзенага на месцы былога замка каля вёскі Вішчын Рагачоўскага раёна, уваходзілі два колты з двухбаковымі выявамі птушак, выкананымі ў тэхніцы перагародчатой эмалі, зоркавы шасціканцовы колт і яшчэ адзін — з ажурным кантам, выявамі дзвюх птушак і «крынай» — знакам урадлівасці.

Залатыя трохпацеркавыя скроневыя кольца знойдзены пры археалагічных раскопках у Полацку і Барысаве. Знатныя жанчыны насілі і разнастайныя завушніцы. Пра гэта таксама сведчаць скарбы. Шмат такіх ўпрыгожванняў уваходзіла ў склад скарбаў, знойдзеных каля вёскі Шаўнева ў Горацкім, Дзегцяны ў Капыльскім раёнах, ды і ў іншых мясцовасцях.

КАРАЛІ ДЛЯ МОДНІЦ

Вялікая ўвага ў строях надавалася аздабленню такой прыгожай часткі жаночага цела, як шыя. Сялянінкі насілі каралі з пацерак і падвесак. Пацеркі куплялі на кірмашах, у карабейнікаў. Як правіла, наборы пацерак былі розныя: шкляныя і сердалікавыя, крышталёвыя, бурштынавыя і бронзавыя, з яшмы, агату, перлін... Дзяўчаты абменьваліся пацеркамі — адной або некалькімі — у знак сяброўства. Увогуле, каралі з аднаго віду пацерак насілі нячаста. У іх складзе пацеркі перамяжоўваліся з падвескамі, якіх на тэрыторыі Беларусі на той час было не менш як дзвесце відаў: манетападобныя падвескі, бразготкі, лунніцы — у выглядзе месячыка, лыжачкі, ключыкі, конікі, птушачкі, якары, петлепадобныя і гэтак далей. Дрыгавічанкі насілі шмат металічных зярнёных і ажурных пацерак, памеры якіх часам былі з галубінае яйка. Такія пацеркі чаргаваліся з падвескамі

шклянымі і манетападобнымі. Радзімічанкі больш упадабалі пятлістыя падвескі і дробныя шклянныя пацеркі. На поўначы і ў цэнтры Беларусі жанчыны на сваіх шыях насілі яшчэ і металічныя абручы-грыўні. Яны былі з вітога, гранёнага ці пляскатага дроту, пашыраныя пасярэдзіне. Заканчваліся абручы конусам або спіраллю. Часам на грыўні з пашыранай сярэдзінай прымацоўвалі падвескі-трапецыі або бразготкі. У модзе былі і ланцужкі, але ў параўнанні з сучаснымі яны выглядалі больш масіўнымі, і да іх амаль заўсёды прымацоўвалі падвескі.

Да нагрудных упрыгожванняў адносяцца яшчэ і фібулы — металічныя зашпількі для адзення. Найчасцей іх выкарыстоўвалі на паўночным захадзе сучаснай Беларусі, а таксама на Пасожжы. Шырока бытавалі рознай велічыні фібулы ў выглядзе падковы са спіралепадобнымі канцамі. Такімі фібуламі зашпільвалі не толькі світы і наплечныя пакрывалы, але і тканыя паясы, імі ж упрыгожвалі і галаўныя ўборы. У жанчын радзімічаў попытам карысталіся прамяньвыя фібулы, якія нагадвалі сучасныя брошкі. На ланцужках да фібул прымацоўвалі падвескі-амулеты, у тым ліку нават маленькія ножыкі ў скураных, вышытых залатымі ніцямі, футаралах. Сярод нагрудных упрыгожванняў былі яшчэ шпількі з заостраным канцом, верх якіх меў выяву або крыжа, або птушынай галавы. Звычайна

Упрыгожванне знатнай жанчыны з колтаў і раснаў. XI—XII стагоддзі.

такімі шпількамі замацоўвалі наплечныя пакрывалы.

Шыйныя і нагрудныя ўпрыгожванні гараджанак мала чым адрозніваліся ад таго, што насілі вясковыя жанчыны. Гараджанкі выкарыстоўвалі шмат караляў з пацерак і падвесак. Але падвескі ў гараджанак былі больш разнастайныя. Менавіта гарадскімі ўпрыгожваннямі лічыліся падвескі-крыжыкі, аздобленыя выемчатай эмаллю — таннае перайманне ўбораў знаці. Уборам гараджанак уласцівы былі крыжыкі з оўручкага шыферу, якія абрамлялі серабром з пазалотай. Часам крыжыкі замяняліся маленькімі абразкамі з шыферу і косці. Даволі часта на сваё адзенне і галаўныя ўборы гараджанкі нашывалі металічныя пласцінкі з пазалотай.

Жанчыны з княска-баярскага асяроддзя шклянныя пацеркі амаль не насілі, іх асноўным упрыгожваннем былі пацеркі з каштоўных металаў, аздобленыя зерню і сканню. Параднымі нагруднымі ўборамі знаці былі

Нагрудныя ўпрыгожванні: а, а-1 — фібулы, б — пацеркі, в — каралі. XI—XII стагоддзі.

Пярсцёнкi і бранзалет. XI—XII стагоддзі.

бармы — круглыя медальёны з выявамі хрысціянскіх святых і арнаментаў, што азначалі ўрадлівасць. Каб абшыць адзенне, галаўныя ўборы і абутак, выкарыстоўвалі перліны і іншыя каштоўныя пацеркі.

ПЯРСЦЁНКІ І БРАНЗАЛЕТЫ — СУАДНОСНА СТАТУСА

Рукі нашых прабабуль упрыгожвалі пярсцёнкi і бранзалеты. Іх насілі шмат, і ва ўсіх пластах грамадства — ад сялянск да княжын. Адрозненні датычыліся знешняга выгляду, выкарыстаных матэрыялаў, а таксама колькасці. Сярод вясковых жанчын карысталіся папулярнасцю гладкія ці вітыя кольцы і пласціначныя нешырокія пярсцёнкi, аздобленыя арнаментам. Падобнымі былі і бранзалеты. Але палачанак адрознівалі своеасаблівыя бранзалеты — яны мелі выгляд заморфных істот. Сячэнне такіх бранзалетаў было заўсёды ў выглядзе сегмента, верх — багата арнаментаваны, а канцы — у выглядзе стылізаваных змяіных галолак.

У адрозненне ад сялянск, гараджанкі любілі больш разнастайныя пярсцёнкi — з пашыранай сярэзінай, са шчыткам, з устаўкамі са шкла ці паўкаштоўных камянёў. Большай папулярнасцю ў іх карысталіся пласціначныя арнаментаваныя бранзалеты. Але асноўным упрыгожваннем гараджанак, што адразу ж падкрэслівала іх статус, з'яўляліся шкляныя бранзалеты і пярсцёнкi. Бранзалеты былі даволі танныя, таму што яны неўзабаве біліся. Іх насілі адразу па некалькі штук на кожнай руцэ. Такія бранзалеты мелі разнастайную форму — гладкія, кручаныя, дробнакручаныя, рыфленыя, і колер — блакітны, жоўты, зялёны, сіні, чорны, карычневый, фіялетава. Мода, аса-

бліва на колер, мянялася даволі часта. У кожным горадзе яна мела свае асаблівасці. Жыхаркі Віцебска любілі бранзалеты смарагдавага і травяністага колераў, пінскія модніцы ўпадабалі карычневый, фіялетава і зялёны, тураўчанкі — карычневый, зялёны і бірузовы, спецыфічна навагрудскімі лічыліся шырокія і рыфленыя шкляныя бранзалеты, а такса-

ма бранзалеты, упрыгожаныя гарызантальнымі палосамі і жалабкамi.

Знатныя жанчыны насілі пярсцёнкi і бранзалеты з золата і срэбра. Залатыя пярсцёнкi былі знойдзены пры раскопках у Брэсце, Віцебску, Полацку, Гродне, Наваградку. Пярсцёнак з Полацка меў устаўку з сафіра, а з Навагрудка — з граната. У Мінску пры раскопках храма XII стагоддзя непадалёк ад пахавання знатнай дзяўчыны знойдзены залаты бранзалет вагой прыкладна 75,5 г. Ён сплечены з тонкіх дроўкаў і заканчваецца стылізаванымі змяінымі галоўкамі. Падобны срэбны бранзалет знойдзены і ў складзе скарбу на гарадзішчы Вішчын Рагачоўскага раёна. У гэтым скарбе быў яшчэ срэбны бранзалет-наруч, злучаны па баках шарнірамi, упрыгожаны крынамі і выявамі птушак. Падобны бранзалет выяўлены і на гарадзішчы каля вёскі Раманава, цяпер Леніна Горацкага раёна.

Трэба адзначыць, што большасць упрыгожванняў, у тым ліку і для знаці, зроблена мясцовымі майстрамі. У Навагрудку нават узнікла аб'яднанне ювеліраў-златакавалёў. Пра гэта сведчыць раскапаны багаты квартал жытлаў і майстэрняў, прылады працы і ліцейныя формачкі. Рэшткі такіх майстэрняў знойдзены і ў шэрагу іншых мясцін. Старажытныя майстры нашай зямлі ведалі коўку, чаканку, цісненне, валачэнне дроту і іншыя ювелірныя аперацыі. На жаль, сёння такіх умельцаў мала...

Падагульняючы, можна зрабіць вынік, што ўпрыгожванні сялянск у першую чаргу адлюстроўвалі міфалагічныя ўяўленні і рэгіянальныя традыцыі. Уборы гараджанак сталі сінтэзам элементаў разнастайных сялянскіх строяў і таннага пераймання ўзораў ад строяў знаці. Наборы ўпрыгожванняў княска-баярскага кола спалучалі не толькі мясцовыя традыцыі, але і візантыйскія, і заходнееўрапейскія ўплывы.